

Актуальні проблеми психології : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія : зб. наук. праць / за ред С.Д. Максименка.– К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2013. – Вип. 24. – С. 783–793 (фахове видання).

УДК 378.22 : 159.924

С.П. Яланська

Психологічні аспекти мотивації майбутніх учителів до творчої діяльності

У сучасному освітньому просторі ставляться нові вимоги до формування та розвитку творчої особистості. Сьогодення вимагає перебудови, що, особливо, стосується підготовки майбутніх учителів: принципів, підходів до навчання та виховання у вищих навчальних закладах. В умовах особистісно-орієнтованого навчання пріоритет надається мотивації до наукових знань і оволодінню ними на теоретичному рівні пізнання, що сприяє більш глибокому засвоєнню навчальних дисциплін і забезпечує творчу діяльність студентів.

Ключові слова: мотивація, майбутній учитель, творча діяльність, творча компетентність, психологічні умови.

В современном образовательном пространстве существуют новые требования к формированию и развитию личности. Настоящее требует перестройки, что особенно касается подготовки будущих учителей: принципов, подходов к обучению и воспитанию в высших учебных заведениях. В условиях личностно-ориентированного обучения приоритет отдается мотивации к научным знаниям и овладению ими на теоретическом уровне познания, что способствует более глубокому усвоению учебных дисциплин и обеспечивает творческую деятельность студентов.

Ключевые слова: мотивация, будущий учитель, творческая деятельность, творческая компетентность, психологические условия.

Актуальність проблеми.

Особливості становлення національної вищої педагогічної школи України характеризуються інтенсивним пошуком таких організаційно-методичних, психологічних умов, які максимально сприяли б мотивації майбутніх учителів до соціальної активності, творчої діяльності, самостійної регуляції власних дій. Ця проблема вважається однією з найактуальніших для психолого-педагогічної науки, та вузівської практики.

Мета статті полягає у психологічному аналізі проблеми мотивації майбутніх учителів до творчої діяльності, та основних шляхів її розв'язання.

Аналіз досліджень з проблеми.

Вивченню проблеми розвитку творчої особистості майбутніх учителів сприяють: генетико-моделюючий метод вивчення цілісної особистості, яка саморозвивається (С.Д. Максименко); теоретична модель творчої особистості (В.О. Моляко); етапи розвитку творчості (В.В. Клименко); розгляд психологічних аспектів гуманізації освіти (Г.О. Балл) та ін. [1, 4, 5, 6].

Мотиви навчання розкрито у дослідженнях психологів та дидактів (Л.І. Божович, М.О. Данилов, О.К. Дусавицький, Н.Г. Морозова, С.Л. Рубінштейн, Г.І. Щукіна та ін.) [2, 3, 7, 8, 9].

Основний матеріал дослідження.

Ефективність навчального процесу в сучасній вищій школі значною мірою залежить від мотивів навчання студентів. Для майбутнього вчителя цілі навчання трансформуються в мотиви навчальної діяльності. Рушійними механізмами розвитку творчої компетентності студента є його внутрішні потреби, результати зв'язків і відносин майбутнього вчителя з предметним середовищем, що виникають в умовах вищого навчального закладу.

О.М. Лазарева зазначає, що мотиваційно-настановчі умови самостійної творчої діяльності – це комплекс педагогічних стимулюючих факторів, що забезпечують успішний старт творчої роботи і включають доброзичливе й чітке роз'яснення мети, завдань, значення самостійного розв'язання певної проблеми, надання права самим студентам спинитись на певному рівні її виконання (креативному, евристичному, пошуковому), формі діяльності, визначенні орієнтовного часу та способах діяльності, щоб вона стала поглибленим пошуком справді значущого для студентів знання. Викладач різними прийомами надає роботі привабливого для студентів характеру, формує мотиваційну установку на успіх, на віру в свої сили і можливості обов'язково подолати труднощі в разі активної, ретельної роботи [10].

Вважаємо, що пізнавальні мотиви майбутніх учителів мають такі рівні:

- широкі пізнавальні мотиви (орієнтація на оволодіння новими знаннями – фактами, явищами, закономірностями);

– навчально-пізнавальні мотиви (орієнтація на засвоєння способів здобуття знань, прийомів самостійного їх опанування);

– мотиви самоосвіти (орієнтація на отримання додаткових знань і потім на формування спеціальної програми самовдосконалення) [10].

Названі мотиви можуть проходити у своєму становленні такі етапи: актуалізацію звичних мотивів, формулювання на основі цих мотивів нових завдань, позитивне підкріплення мотиву в процесі реалізації цих завдань, появу на цьому ґрунті нових мотивів, супідрядність різних мотивів і встановлення їх ієрархії, появу серед мотивів нових якостей (самостійності, стійкості тощо).

Якості мотивів можуть бути змістовими, пов'язаними з характером навчальної діяльності (усвідомленість, самостійність, узагальненість, дієвість, домінування в загальній структурі мотивацій, ступінь поширення на декілька навчальних предметів та ін.), і динамічними, пов'язаними з психофізіологічними особливостями людини (стійкість мотиву, його сила й вираженість, здатність переключитися з одного мотиву на інший, емоційне забарвлення мотивів тощо). Пізнавальний інтерес є одним із найважливіших факторів навчального процесу, вплив якого незаперечний для створення сприятливої атмосфери навчання і для інтенсивності перебігу пізнавальної діяльності студентів. У ньому виявляється єдність об'єктивної та суб'єктивної сторін пізнавальної діяльності [3].

Варто враховувати мотиви для розвитку творчої компетентності майбутніх учителів. Серед них частіше зустрічаються:

- прагнення до постійного самовдосконалення;
- прагнення до самовираження;
- прагнення до самореалізації та самоствердження особистості;
- професійне зростання;
- розширення кругозору;
- підвищення рівня розвитку усіх видів компетентностей;
- наявність пізнавальної зацікавленості;

- створення позитивного іміджу серед колег;
- підвищення особистісного рейтингу [9].

У структурі мотивації виділяються такі компоненти:

- самосвідомість (усвідомлення близьких цілей, мотивів свого «я», своїх реальних і бажаних якостей, пізнавальні та когнітивні уявлення про себе, емоційне уявлення про себе);
- самонавчання (соціальне визначення, усвідомлення самоосвіти як суспільного та особистого обов'язку, переконання в можливості особистого розвитку, вивчення своєї професійної спрямованості, творчі мотиви);
- самовиховання (самозобов'язання, самонавіювання, самоконтроль, самоаналіз, самооцінка);
- навички самостійного оволодіння знаннями – це навички набуті особистістю на підставі власних психофізіологічних особливостей та удосконаленні в процесі життєдіяльності (спостереження, експеримент);
- уміння розумової діяльності (чуттєве пізнання, техніка мислення, вибір проблем та шляхів їх вирішення);
- уміння самоорганізації пізнавальної діяльності – це вибір джерел пізнання (вибір форм самоосвіти, планування, організація робочого місця, самоаналіз, самоконтроль) [3, 9, 10].

Погоджуємося, що майбутній учитель має володіти такими вміннями, до яких належать:

- уміння бачити й відчувати, чи розуміє учень матеріал, встановлювати ступінь і характер такого розуміння;
- уміння самостійно підбирати навчальний матеріал, визначати оптимальні засоби й ефективні методи навчання;
- уміння по-різному викладати, доступним чином пояснювати той самий навчальний матеріал для того, щоб забезпечити його розуміння й засвоєння всіма учнями;
- уміння будувати навчання з урахуванням індивідуальності учнів, забезпечуючи швидке й глибоке засвоєння ними знань, умінь і навичок;

– уміння за порівняно короткий строк домагатися засвоєння значного обсягу інформації, прискороного інтелектуального й морального розвитку всіх учнів;

– уміння правильно будувати урок, удосконалюючи свою викладацьку майстерність від заняття до заняття;

– уміння передавати свій досвід іншим учителям й, у свою чергу, вчитися на їхніх прикладах;

– уміння до самонавчання, включаючи пошук і творчу переробку корисної для навчання інформації, а також її безпосереднє використання в педагогічній діяльності;

– уміння формувати потрібну мотивацію й структуру навчальної діяльності [1, 7].

Несформованість у студента позитивної стійкої мотивації до навчальної діяльності може стати головною його низького рівня професійної компетентності. Зусилля викладача повинні бути спрямовані на формування стійкої мотивації досягнення успіху і розвиток навчальних інтересів.

Формування стійкої мотивації досягнення успіху необхідне, щоб підвищити самооцінку і психологічну усталеність майбутнього вчителя. Викладачеві потрібно створювати умови для переживання студентом успіху і пов'язаних із ним позитивних емоцій. Для цього рекомендується ставити перед студентом такі посилені завдання, які відповідають його можливостям або знаходяться в зоні його найближчого розвитку. Досить ефективним є прийом, що використовується Ш.О. Амонашвілі – перетворення відстаючого учня (студента) на «вчителя» (викладача), наставника, котрий допомагає особистості усвідомити свою значущість [10].

У результаті проведення анкетування (задіяно 165 студентів Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка) з'ясовано, що 85,0% майбутніх учителів на другому, третьому курсі психологічно не готові до розв'язання творчих завдань у педагогічній діяльності, про що самостійно зробили висновки. Отримані дані

свідчать про необхідність психолого-педагогічного впливу на мотиваційну сферу студентів та розвитку їх творчого потенціалу.

Для розв'язання цієї проблеми нами окреслено зміст, структуру, та психолого-педагогічні засоби розвитку творчої компетентності майбутнього вчителя. За змістом, під творчою компетентністю майбутнього вчителя, ми розуміємо найвищий рівень розвитку професійної компетентності, коли людина здійснює професійну діяльність на творчій основі стабільно і неперервно.

Визначено, що структура розвитку творчої компетентності майбутнього вчителя базується на основних структурних компонентах професійної компетентності: особистісно-розвивальному; діяльнісно-розвивальному; комунікативному; фаховому; опануванні досвіду. Показниками досягнення творчої компетентності є ціннісно-педагогічна, мотиваційна, психолого-педагогічна, організаційна, методична, дидактична, інформаційна компетенції, вербально-комунікативна, невербальна, компетенція самовдосконалення, понятійне та творче мислення (див. рис. 1).

Нами розроблено програму розвитку творчої компетентності майбутніх учителів. Метою програми є розвиток визначених показників розвитку творчої компетентності майбутніх педагогів. Завдання програми – це розвиток показників компонентів професійної компетентності: особистісно-розвивального; діяльнісно-розвивального; комунікативного; фахового; компоненту опанування досвіду.

Авторська програма передбачає створення спеціального навчально-виховного середовища у процесі підготовки вчителів у ВНЗ з наступними характеристиками: а) установка на особистісно-розвивальний компонент (ціннісно-педагогічна, мотиваційна компетенції); б) установка на діяльнісно-розвивальний компонент творчої компетентності (психолого-педагогічна, організаційна, методична компетенції); в) формування та розвиток педагогічного спілкування як творчого процесу на основі вербально-комунікативної, невербальної компетенцій; д) установка на фахове зростання

на основі дидактичної, інформаційної компетенції, понятійного мислення; д) поглиблення опанування педагогічного досвіду (розвиток творчого мислення, компетенції самовдосконалення).

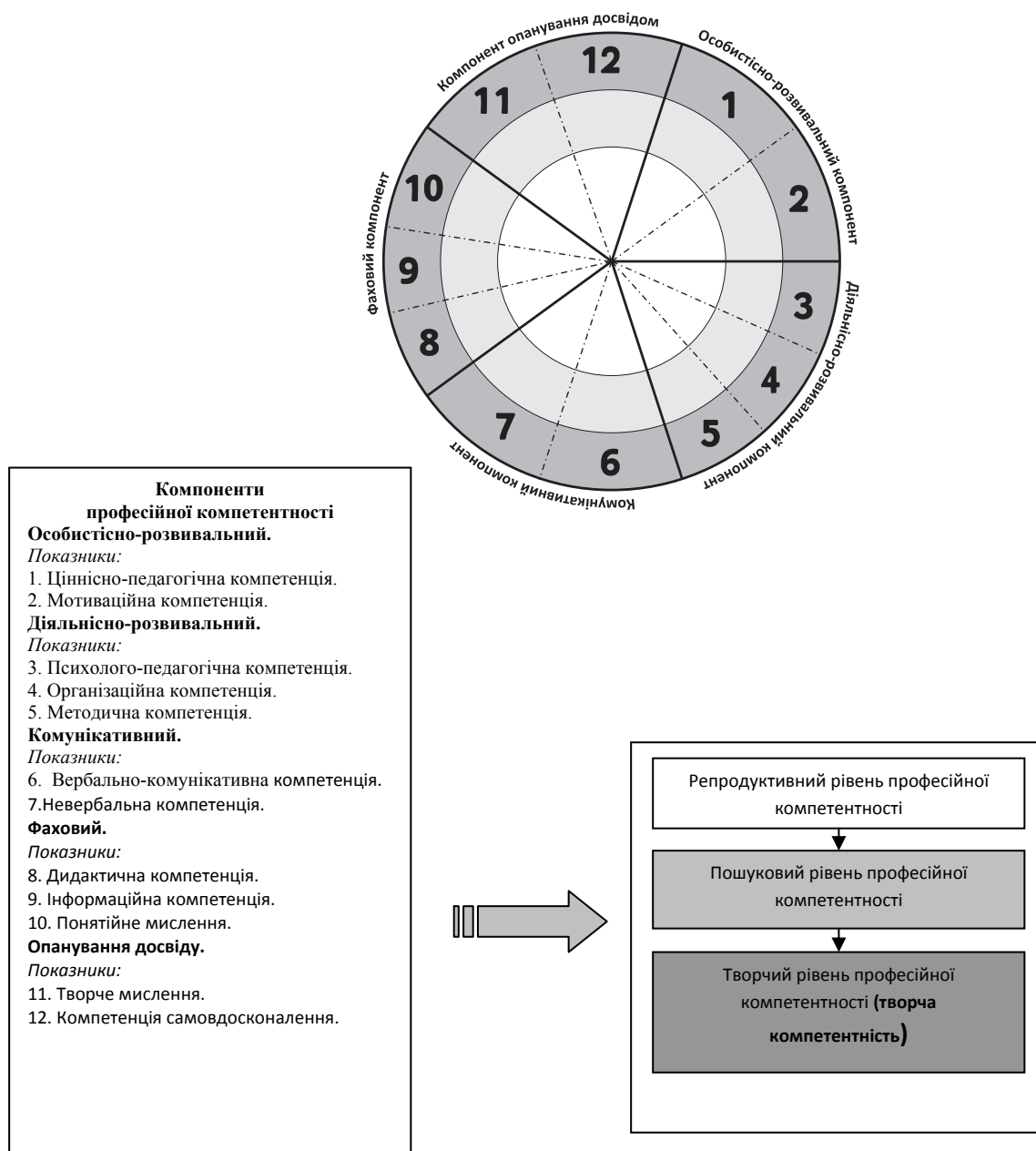

Рис. 1 Структура розвитку творчої компетентності майбутніх учителів

Важливою складовою програми є ділова гра – метод пошуку рішень в умовній проблемній ситуації. Елементи ділової гри: розподіл за ролями, змагання, особливі правила і т.д. Ділова гра застосовується як метод активного навчання її учасників з метою вироблення у них навиків прийняття рішень в різних педагогічних ситуаціях.

До формальної частини гри відносять: мету гри; спосіб оцінки ступеня досягнення мети; формальні правила гри; мету модельованих підсистем.

До неформальної частини гри автори відносять такі елементи: учасників гри; неформальні правила гри; круг ділової гри [3, 10].

Основні блоки ділової гри:

- 1) цілеспрямованість (для чого проводиться гра);
- 2) об'єктивно-ситуаційний блок (що моделює);
- 3) ігровий блок (хто грає);
- 4) рольовий (як імітується діяльність в рамках одного ігрового етапу);
- 5) блок результатів (що досягається при завершенні гри).

Ділова гра передбачає аналіз педагогічних ситуацій, представлених групі для інтерпретації. Особливості аналізу педагогічних ситуацій виявляються в тому, що:

- учасникам роздаються друковані матеріали з описом обраної ситуації;
- можна наприкінці опису визначити питання для аналізу або запропонувати учасникам відповідні інструкції на початку роботи. Часто буває доцільно застосувати обидва прийоми разом;
- учасники мають відокремити суттєві факти від несуттєвих, зробити висновки і ухвалити рішення на підставі цих висновків;
- учасники мають пов'язати аналіз педагогічної ситуації з матеріалами, які були вивчені раніше;
- аналіз ситуаційних вправ зручно виконувати у складі малих груп, а згодом малі групи можуть представляти свої висновки всій групі для подальшого обговорення.

Науковці стверджують, що основним критерієм, який з'ясовує правильність використання ділових ігор у навчальному процесі, є досягнення мети навчання з урахуванням умов, у яких буде здійснюватися навчальна діяльність. Формулюванню цілей гри треба надавати велике значення. Мета гри повинна бути сформульована настільки чітко, щоб служити орієнтиром

усім учасникам гри, включаючи самих гравців. Доцільним є виділення чотирьох цілей, які відповідають чотирьом рівням пізнання матеріалу гри:

- загальне знайомство з предметом;
- засвоєння конкретних положень, необхідних для прийняття рішень у відповідності з відомими фактами;
- уміння застосовувати знання у практичній діяльності;
- аналіз отриманих результатів з метою отримання нових, більш обґрунтованих рішень [9, 10].

Що ж стосується змістового аспекту розвитку творчої компетентності майбутніх учителів за допомогою ділових ігор, то можна виділити такі моменти:

- підвищення інтересу до навчальних занять і взагалі до тих проблем, які розглядаються в їх процесі;
- зростає пізнавальність у процесі навчання, яка характеризується тим, що студенти засвоюють та утримують більшу кількість інформації, яка базується на прикладах конкретної діяльності, що сприяє отриманню учасниками гри навичок прийняття рішень;
- ділові ігри позитивно впливають на відношення майбутніх учителів до навчального процесу та інших форм занять;
- змінюється відношення студентів до конкретних педагогічних ситуацій;
- змінюється самооцінка студентів, вона стає більш об'єктивною, змінюються іноді й оцінки можливостей людського фактора;
- змінюються у кращий бік взаємини студентів і викладачів. Це стосується не тільки тих викладачів, які проводять ці ігри, а й тих з інших дисциплін, знання яких допомагають успішній участі в грі [3, 9].

Незалежно від різновидів ділової гри, їх об'єднують загальні вимоги: постановка теми, цілей та завдань гри; визначення оптимального змісту гри; розподіл ролей та визначення функціональних обов'язків учасників гри; забезпечення умов для проведення ділової гри (обладнання, наочність,

оформлення приміщення, інше матеріально-технічне забезпечення); єдність взаємодії студентів у ході виконання ролей.

Розглянемо приклад розроблених нами ділових ігор для розвитку творчої компетентності майбутніх учителів.

Ділова гра «Я та мої професійні цінності».

Мета: забезпечити відповідний рівень показників особистісно-розвивального компоненту творчої компетентності майбутніх учителів. Проаналізуйте запропоновані педагогічні ситуації. Як би Ви вчинили?

а) Декілька учнів не були присутні на першому занятті – саме тоді, коли Ви доклали всіх зусиль для мотивації учнів до вивчення нового матеріалу. Яким чином Ви зацікавите тих, хто був відсутнім? Поясніть свої дії.

б) Олександр на уроках неуважний, виконує вправи лише на репродукцію, хоча в учня є всі можливості для виконання більш складних завдань. Як Ви вважаєте, чи можливо і яким чином можна створити умови, що активізують пошукову та творчу діяльність підлітка у процесі навчання?

в) Неля активна, сумлінна дівчинка. Часто відповідає біля дошки, отримуючи позитивні оцінки. Але результативність контрольних та самостійних робіт є набагато нижчою. В чому проблема? Яким чином Ви можете її вирішити?

г) Степан – один із невстигаючих учнів. На питання «Чому не підготувався до уроку?» відповідає: «Мені це не потрібно...», або «Я не встиг...». Як Ви вирішите цю проблему? Які шляхи, методи чи засоби Ви вважаєте ефективними в цьому випадку?

Підведення підсумків. Кожен із учасників висловлює думку про результативність ділової гри щодо особистих очікувань.

Ділова гра «Розвиток творчого мислення».

Мета: створити психологічні умови для розвитку творчого опанування педагогічного досвіду.

Необхідний час: в залежності від педагогічної ситуації.

Матеріали: папір, олівець чи ручка, дошка, крейда.

Вироблення та прийняття правил роботи.

Орієнтовні правила: кожен із учасників висловлює власну думку, наводить приклади із власного досвіду.

Очікування учасників: на папері учасники пишуть свої очікування від тренінгу, зачитують і прикріплюють на плакаті або очікування пишуть на дошці.

Принципи успішної організації ділової гри: активності учасників тренінгу; мотивації до творчої діяльності; креативності; постійного зворотного зв'язку; активізації дослідницької позиції учасників; оптимізації пізнавальних процесів; партнерського спілкування.

Дайте відповіді на питання:

1. Чи властива Вам творча уява, що передбачає самостійний добір матеріалу, його спеціальний аналіз, самостійне створення нових образів, їх удосконалення в процесі діяльності? Продукти творчої уяви формуються з елементів досвіду, який людина набула або запозичила в інших людей. Новизна їх полягає не в елементах, а у видозміні цих елементів та їх сполучень.

2. Як часто Ви фантазуєте у навчальному процесі? Чи бувають випадки спонтанного творчого знаходження нових точок зору на вже відомі факти?

3. Яке значення відіграє інтуїція у Вашій творчій діяльності? Наведіть приклад найбільш вдалого інтуїтивного творчого вирішення (за допомогою цілісного схоплення проблемної ситуації без дискурсивного його виведення й доведення) педагогічної ситуації.

4. Наведіть приклад найбільш невдалого інтуїтивного вирішення педагогічної ситуації.

Підведення підсумків. Кожен із учасників висловлює думку про результативність ділової гри щодо особистих очікувань.

Різновиди ділових навчальних ігор, які доцільно використовувати у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу для розвитку творчої компетентності майбутніх учителів: «Теорія і практика»; «Виробнича

нарада»; «Прес-конференція»; «Змагання»; «Узагальнення знань»; «КВК» та ін.

Програму розвитку творчої компетентності майбутніх учителів (важливим завданням якої є мотивація студентів до творчої діяльності) впроваджено у навчальний процес Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (довідка № 2988/01-30/26 від 07.06.2011 р.), Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (довідка № 01-379 від 23.05.2011 р.), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 06/1042 від 09.06.2011), Криворізького державного педагогічного університету (довідка № 29-381 від 9.06.2011 р.), Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського (довідка № 800 від 06.06.2011 р.) та ін.

Висновки та перспективи дослідження.

Отже, існують всі можливості сприяння розвитку творчого потенціалу студентів в умовах навчально-виховного процесу ВНЗ. Обґрунтовано можливості мотивації майбутніх учителів до активної творчої діяльності в освітньому середовищі вищого навчального закладу. Вони полягають у психологічних, організаційно-методичних умовах, психологічних та педагогічних засобах, які сприяють бажанню майбутніх фахівців до формування нових знань та вмінь для творчої самореалізації.

Наше дослідження може бути продовжене у напрямку вдосконалення шляхів мотивації майбутніх фахівців з урахуванням впливу гендерних відмінностей та специфіки різних спеціальностей.

Список використаних джерел:

1. Балл Г. О. Психологічні аспекти гуманізації освіти : кн. для вчителя / Г. О. Балл. – К. ; Рівне, 1996. – 128 с.
2. Божович Л. И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович ; под. ред. Д. И. Фельдштейна. – М. : Междунар. пед. академия, 1995. – 208 с

3. Дусавицкий О. К. Формула интереса / О. К. Дусавицкий. – М. : Педагогика, 1989. – 172 с.
4. Леонтьев А. Н. О системном анализе в психологии / А. Н. Леонтьев // Психологический журнал. – 1991. – № 4. – С. 117–120.
5. Максименко С. Д. Психологія особистості / С. Д. Максименко. – К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.
6. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості / В. О. Моляко // Обдарована дитина. – 2004. – № 6. – С. 2–9.
7. Поташник М. М. Педагогическое творчество : проблемы развития и опыт : пособ. для учителя / М. М. Поташник. – К. : Рад. шк., 1988. – 187 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – 720 с.
9. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1981. – 196 с.
10. Яланська С. П. Психологічні засади розвитку творчості майбутніх учителів біологічних дисциплін: теорія і практика : [монографія] / С. П. Яланська ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка – Полтава, 2010. – 374 с.

In today's educational environment include new requirements for the formation and development of creative personality. Nowadays requires adjustment, which, especially for the training of future teachers: principles, approaches to teaching and training in higher education. In a student-centered learning priority is given to the motivation for scientific knowledge and to equip them with knowledge on the theoretical level, contributing to a greater absorption of academic disciplines and provides creative activities of students.

Key words: motivation, future teacher, creative activities, creative competence, psychological conditions.

С.П. Яланська. Психологічні аспекти мотивації майбутніх учителів до творчої діяльності

Яланська Світлана Павлівна, доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Ефективність навчального процесу в сучасній вищій школі значною мірою залежить від мотивів навчання студентів. Рушійними механізмами розвитку творчої компетентності студента є його внутрішні потреби, результати зв'язків і відносин з предметним середовищем, що виникають в умовах вищого навчального закладу.

У структурі мотивації виділяються такі компоненти:

– самосвідомість (усвідомлення близьких цілей, мотивів свого «я», своїх реальних і бажаних якостей, пізнавальні та когнітивні уявлення про себе, емоційне уявлення про себе);

– самонавчання (соціальне визначення, усвідомлення самоосвіти як суспільного та особистого обов'язку, переконання в можливості особистого розвитку, вивчення своєї професійної спрямованості, творчі мотиви);

– самовиховання (самозобов'язання, самонавіювання, самоконтроль, самоаналіз, самооцінка);

– навички самостійного оволодіння знаннями – це навички набуті особистістю на підставі власних психофізіологічних особливостей та удосконаленні в процесі життєдіяльності (спостереження, експеримент);

– уміння розумової діяльності (чуттєве пізнання, техніка мислення, вибір проблем та шляхів їх вирішення);

– уміння самоорганізації пізнавальної діяльності – це вибір джерел пізнання (вибір форм самоосвіти, планування, організація робочого місця, самоаналіз, самоконтроль).

Авторська програма розвитку творчої компетентності майбутніх учителів передбачає створення спеціального навчально-виховного середовища у процесі підготовки вчителів у ВНЗ з наступними характеристиками: а) установка на особистісно-розвивальний компонент (ціннісно-педагогічна, мотиваційна компетенції); б) установка на діяльнісно-розвивальний компонент творчої компетентності (психолого-педагогічна, організаційна, методична компетенції); в) формування та розвиток педагогічного спілкування як творчого процесу на основі вербально-комунікативної, невербальної компетенцій; г) установка на фахове зростання на основі дидактичної, інформаційної компетенції, понятійного мислення; д) поглиблення опанування педагогічного досвіду (розвиток творчого мислення, компетенції самовдосконалення).

Важливою складовою програми, що забезпечує мотивацію студентів до творчої діяльності є ділова гра – метод пошуку рішень в умовній проблемній ситуації. Елементи ділової гри: розподіл за ролями, змагання, особливі правила і т.д. Ділова гра застосовується як метод активного

навчання її учасників з метою вироблення у них навиків прийняття рішень в різних педагогічних ситуаціях.